

Szerves agyagásványok a hazai kőszenekben II.

Egy lignit és négyféle nagy hamujú barnaszén mintának, peptizációs termékeiknek, továbbá a peptizátum komplex kötéséből elkülönített valódi ásványi anyagnak és szerves anyagnak kémiai elemzése, a szilikát hidratvíz mennyiségének külön meghatározása. Az elemzési adatok szerint a visontai lignit, a borsodi, a tatabányai, a nógrádi szénminták peptizátumainak szerves anyaga közepes szénülésű, a pécsi-vasasi erős szénülésű humuszképződménynek tekinthető.

A komplex kötésben levő szervesanyag valamennyi mintánál alumíniumhidroszilikát, a lignitnél nagy mennyiségben amorf állapotú. A peptizátumok és a dúsított szénrészek kémiai összetételben lényegesen nem különböznek egymástól. A megvizsgált dúsított szénrészek reagálatlan (2% alatti hamutartalmú) szénhidrogéneket nem tartalmaznak.

A Földtani Kutatás 1974. 1. számában [1] a fenti cím alatt a Központi Földtani Hivatal megbízása alapján kidolgozott témáról számoltam be. Kimutattam, hogy a megvizsgált nógrádi, borsodi és tatabányai szénmedencéből származó szénminták mechano-kémiai hatásra 30—60% mennyiségben peptizálhatók, a centrifugálás után visszamaradt rész több-kevesebb szennyező anyaggal kevert dúsított szénnek tekinthető. A hamutadó ásványi anyagok mind a peptizátumban, mind a dúsított szénben olyan alumíniumhidroszilikátok, amelyek szerves anyaggal komplex kötésben vannak. Ismertettem a kémiai elemzéseket, a C : H : S súly- és atom %-os összetételét és hangsúlyoztam, hogy az ismertett adatok alapján a szerves anyag minősége nem állapítható meg. Szükségesnek tartottam a hosszadalmas és speciális felkészültséget igénylő vizsgálatokat, a valódi ásványtartalom és hidratvízre vonatkozólag.

Jelen tanulmányomban beszámolok a valódi ásványanyag-tartalom, a szilikáthidrát víz meghatározásokról és a szerves anyag minőségéről. Ismertetem továbbá a visontai lignitpor és a pécsi vasasi szén peptizációs vizsgálatait is.

Vizsgálati eljárások

A szerves rész elkülönítését a szervesentől sósavas HF feltárás útján végeztük.

A szerves rész elválasztását a szerves rész eloxidálását végző Ward hidrogénperoxidos módszerével tettük lehetővé [2].

A huminsavtartalmat nátronlúgos kioldás és az így képződött nátriumhumáttól a huminsavat sósavval történő felszabadítás után a Bányászati Kutató Intézetben kidolgozott módszerrel határoztuk meg [3].

A fenolos hidroxil csoport, valamint a COOH csoport meghatározását ugyancsak az Intézetben kidolgozott báriumhidroxidos titrálással, ill. báriumacetáttól felszabadított ecetsavas titrálással határoztuk meg [4].

A hidratvíztartalmat számítással nyertük.

Az elektronmikroszkópos felvételeket dr. Árkosi Klára készítette E F. Zeiss és japán elektronmikroszkópokkal.

A röntgenvizsgálatokat az Intézet Petrográfiai Osztálya végezte el.

Kémiai összetétel és röntgenvizsgálatok

Az 1. táblázatban meghatároztuk

- a szerves rész kémiai összetételét eredeti állapotban,
- a valódi ásványi anyag, a hamuk összetételét,
- a röntgenvizsgálatokat.

A 2. táblázat tartalmazza

- a szerves rész kémiai összetételét eredeti állapotban ásványtalanítva,
- a szerves rész kémiai összetételét nedves- és ásványianyag-mentes állapotban.

Következtetések az 1. és 2. táblázatból

Az eredeti szénminták hamutartalma: 25, 36,6, 46,9, 53,6, 43,3%, tehát valamennyi nagyobb hamujú szénnek tekinthető.

A peptizálható anyagok mennyisége a szénülési sorrendben összeállított szénknél 62—20%, tehát legtöbb a legfiatalabbnál és legkevesebb az erősen szénült pécsi vasasi szénél.

Szerves rész minősége

A szerves rész kémiai összetételét a visontai lignitpornál a szerves rész eloxidálása után, tehát a valódi ásványianyagból állapítottuk meg, a többi szénmintánál a hamuból.

Kimutatható, hogy az SiO₂-tartalom 46,4—65,3% között van.

Az Al₂O₃ mennyisége a tatabányai, a nógrádi és a pécsi szén peptizátumainál 30% felett mutatkozik, tehát kaolin agyagásványról lehet szó.

Az MgO, K₂O, Na₂O általában csekély.

A hidratvíz 10,2, 8,4, 13,2, 11,9 és 7,8%, tehát a szénülést az agyagásványok is megszenvedték, mert az erősen szénült pécsi szénél már a többiekhez képest lecsökkent.

A fenti adatokból megállapíthatjuk, hogy a csekélyebb pirit és gipsz szennyeződésektől eltekintve a vizsgált szén szerves részét alu-

Vizsgálatok	Visontai lignitpor			Borsodi			Tatabányai			Nógrádi Gusztáv akna			Pécsi vasasi		
	ere- deti	pept.	dúsi- tott	ere- deti	pept.	dúsi- tott	ere- deti	pept.	dúsi- tott	ere- deti	pept.	dúsi- tott	ere- deti	pept.	dúsi- tott
a) Szervetlen rész eredeti állapotban															
Mennyiség %	—	62,0	38,0	—	42,0	58,0	—	41,0	59,0	—	49,5	50,5	—	20,0	80,0
Nedvesség %	6,2	6,7	6,8	8,4	4,8	5,4	5,0	6,1	6,6	4,1	4,9	7,1	1,8	3,8	1,4
Hamu %	25,0	48,6	22,6	36,6	57,6	35,2	46,9	56,8	34,0	53,6	63,4	34,5	43,3	47,0	41,9
Ásványi anyag %	27,8	46,5	18,0	32,3	60,1	32,2	51,7	60,8	32,9	57,7	60,8	35,1	45,1	47,5	43,5
Szilikát %	25,4	40,1	15,5	28,5	53,1	27,1	48,2	55,3	29,5	56,3	64,4	34,0	41,0	44,1	39,2
Szilikát hidratvíz %	10,2	12,2	10,2	8,4	8,0	4,8	13,2	11,6	15,7	11,9	10,7	14,9	7,8	8,1	6,6
b) *Ásványi anyag, hamuk kémiai összetétele															
SiO ₂ %	61,0	54,0	58,0	51,0	53,0	50,0	51,0	54,1	46,4	62,2	58,5	65,3	55,1	51,3	57,0
Al ₂ O ₃ %	16,0	22,5	14,4	19,0	22,6	15,7	35,0	36,9	33,3	28,0	33,2	22,3	28,3	32,2	26,1
Fe ₂ O ₃ %	7,0	8,2	8,6	10,2	7,0	15,0	7,5	3,1	13,0	4,9	4,6	5,5	4,8	2,9	7,6
CaO %	1,0	1,4	3,2	9,8	6,7	12,3	2,4	1,5	2,8	0,9	0,8	0,18	1,6	1,4	0,7
MgO %	0,9	1,6	0,8	1,0	0,8	1,0	0,7	0,4	0,9	0,2	0,2	0,2	0,9	0,7	0,7
K ₂ O %	1,3	1,1	1,1	1,5	1,8	1,6	1,8	1,8	1,6	1,45	0,7	0,8	4,1	5,5	3,5
Na ₂ O %	0,7	0,2	0,6	2,1	3,0	1,3	0,3	0,3	0,3	0,8	0,9	1,4	0,3	0,3	0,3
SO ₃ %	0	0	0	5,0	2,7	6,6	0,7	0,4	1,1	0,3	0,3	0,3	1,4	1,3	1,4
Pirit %	10,9	10,8	12,6												
S	1,4	0,9	4,2												
c) Röntgen vizsgálati adatok															
Kvarc %	60		5—6		50		kevés		nyom.		kevés				
Mont. %	5		sok		5		+		?		+				
Illit %	5		—		10										
Földpát %															
Földpát %	5		—		2—3										
Kaolin %			5		8		+		+		+		+		
Amorf %			sok												

* A visontai lignitpornál a szerves részt H₂O₂-val eltávolítottuk és az elemzés a valódi ásványi tartalomra vonatkozik, a többinél a hamukra.

2. táblázat

Vizsgálatok	Visontai lignitpor			Borsodi			Tatabányai			Nógrádi Gusztáv akna			Pécsi vasasi		
	ere- deti	pept.	dúsi- tott	ere- deti	pept.	dúsi- tott	ere- deti	pept.	dúsi- tott	ere- deti	pept.	dúsi- tott	ere- deti	pept.	dúsi- tott
a) Szerves rész (ásványtalanítva) eredeti állapotban															
Nedvesség %	4,5	6,4	4,4	2,2	3,2	1,9	1,6	6,2	1,7	4,3	3,3	4,2	0,89	1,7	0,13
Hamu %	7,7	3,7	2,1	3,1	4,8	5,2	4,4	6,7	4,9	0,8	5,1	0,7	3,85	5,0	4,7
Ásványi anyag %	8,1	5,9	2,4	4,4	10,3	7,5	6,3	7,3	7,0	0,9	1,4	0,9	5,1	5,1	5,9
C ⁰ %	54,8	56,0	58,3	62,5	53,3	62,8	64,2	54,6	61,2	63,7	58,6	63,3	79,1	76,9	78,0
H összes	4,6	4,9	4,7	4,6	4,8	4,8	5,1	4,8	4,7	4,8	4,8	4,5	4,6	4,6	4,8
S p	1,8	1,4	1,7	2,1	0,8	3,9	3,1	0,9	3,3	0,2	0,3	0,3	2,0	0,2	2,0
S org	0,7	0,6	0,4	3,0	2,0	2,5	2,3	2,3	2,7	0,9	0,4	0,8	0,9	0,8	0,8
S összes	1,1	1,0	1,0	5,1	2,8	6,4	5,4	3,2	6,0				2,9	1,0	2,8
N %	1,0	1,0	1,0	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,7	1,7	1,7
Huminsav %	51,5	60,0	43,0		2,2		46,0	54,3	35,0	80,0	93,0	70,0			
Karboxil OH	3,8	3,2	3,8		2,1			5,0			6,1				
Fenol OH	3,9	7,4	4,1		11,7			7,7			6,3				
Összes OH	7,7	10,6	7,9		13,8			12,7			12,4				
b) Szerves rész nedvesség- és ásványianyag-mentes állapotban															
C %	62,6	62,8	62,3	66	57,9	67,6	68,3	62,7	64,8	67,3	63,9	66,6	82,8	81,4	81,9
H %	5,3	5,4	5,0	4,9	5,2	5,1	5,4	5,5	5,0	5,1	5,2	4,8	4,4	4,9	5,0
O %	30,2	30,3	31,2	24,9	33,1	23,1	22,3	27,6	25,8	25,4	28,8	27,4	7,8	10,9	8,3
S org	0,8	0,7	0,4	3,1	2,1	2,7	2,5	2,6	2,9	0,9	0,4	0,8	3,0	0,8	2,9
N %	1,1	1,1	1,1	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,5	1,4	1,5	1,4	1,8	1,8	1,8

na = nedvesség- és ásványianyagmentes állapotban.

míniumhidroszilikátok alkotják. Ezt egyébként a röntgenvizsgálat is igazolja, mert mindegyiknél kimutatja az agyagásvány jelenlétét, de sok amorf részre is következtet a visontai lignitpornál, ami természetesen a kémiai elemzések szerint csak alumíniumhidroszilikát lehet.

Szerves rész minősége

A 2. táblázat szerint a peptizátum ásványmentes szerves anyaga — kémiai összetétel tekintetében — az alábbi határok közé sorolható:

57,9—82,8% karbon
4,4— 5,5% hidrogén
0,4— 3,1% kén
1,1— 1,8% nitrogén
7,8—33,1% oxigén

A 2. táblázat b) alatti adatok szerint a visontai, a borsodi, a tatabányai, a nógrádi szenek peptizátumainak szerves anyaga tipikus közepesen szénült humuszképződménynek minősíthető, a pécsi vasasi ellenben már erősen szénültnek [5].

A megállapítás nem áll ellentétben a szer-

vesanyag—agyagásvány komplex feltételezésével, mert a talajkémikusok újabb megállapítása szerint a talajban levő szervesanyag 52—97%-a agyagásványokhoz kapcsolódó huminsav komplexek formájában fordul elő.

Schnitzer és Kahn 1972-ben megjelent könyvében külön fejezetet szentel az agyagásványok és a humuszanyagok között lejátszódó reakcióknak és részletesen ismerteti a montmorillonit és a fulvósav (vízoldható huminsav) között lejátszódó reakciót és annak feltételeit. Eszerint 4 alatti pH esetben 40 mg montmorillonit közel 30 mg fulvósavat tud felvenni, miközben a d ráctávolság 9,9 Å értékről 17,6 Å-re duzzad [6].

Ismeretes, hogy a lápképződés kezdeti stádiumában a szerves anyagoknak jelentős része van vízoldható huminsavszármazékok formájában (fulvósavak) és meszes környezet hiányában a fulvósav montmorillonitkomplex kiképződésének, — amennyiben a lápba bejutó hordalék agyagásványt tartalmaz, — megvan a kémiai feltétele. A vízoldható huminsavak azonban nemcsak az agyagásványokkal tudnak komplexeket képezni, hanem részben sóképződés, részben fémkomplex, ill. fémkelátképződés mellett reagálni képesek az ionos formában oldatban levő 2—3 vegyértékű fémekkel is.

Lényegében a vizsgált üledék tehát a fulvósavnak agyagásványokkal és fémionokkal képzett komplexeiből, kelátjaiból és sóiból származik.

Az eredetileg mintegy 50% kARBONT, 4—5% hidrogént, valamint 40—50% oxigént tartalmazó fulvósav a szénülés folyamán bekövetkező széndioxid és vízvesztés következtében most már az agyagásványhoz és fémionokhoz kötötten alakulhatott át a már ismertett karbon-, hidrogén- és oxigéntartalmú humuszképződésmennyé. E csökkent oxigéntartalmú humuszképződésben a megmaradt karboxil-csoportok feltehetően ún. enolos formában vannak, mely — két karboxil-csoportból vízképződéssel alakuló — enolos forma stabil komplexek képzésére ugyancsak alkalmas. E feltételezés összhangban áll a karboxil-meghatározások eredményével, melyek során a vizsgált mintáknál karboxilcsoportot nem, vagy csak jelentéktelen mennyiségben tudunk kimutatni [7, 8].

Huminsav mennyisége tekintetében egyik szélső esetet a borsodi peptizátum képviseli 2,2% (lúgoldható) huminsav és 11,7% fenolos hidroxil-tartalmával. A borsodi szén ugyan egyik legalacsonyabb huminsav-tartalmú előfordulásunk — az átlag anyag huminsavtartalmátul szénre vonatkoztatva 10—12% —, azonban a tapasztalt lúgoldható még ennek figyelembevételével is szokatlanul alacsony.

Magyarázza azonban a folyamatot a tapasztalt magas hidroxilszám, mely arra vall, hogy a szerves agyagásvány képződése során a vízben igen jól oldódó, viszont rendkívül könnyen polimerizálódó difenolok (pirokatehin, rezorcin és származékai) játszhatták a főszerepet. Ez összhangban áll Soós László közettani, valamint Korbuly és Takács szénkémiai megfigyeléseivel. Soós a borsodi barnaszén egyik jellegzetes közettani komponensét, a melanorezinitet dioxi-

benzol bázisú csersavszármazéknak minősítette [9].

Korbuly és Takács szénből történő közvetlen vegyi anyag előállítására szolgáló kísérleteiknél kimutatták, hogy a Borsod-Ereányó aknai szén lítiumhidroxid oldható terméke 23% fenol és pirokatehin származékot tartalmaz [10].

Közismert régebbi technológiai megfigyelés továbbá, hogy a borsodi generátor kátrány és gázvíz kitűnt magas difenol-tartalmával. A másik szélső esetet, a nógrádi Gusztáv aknai peptizátuma képviseli, mely technikailag tiszta huminsav preparátumnak tekinthető. Hidroxilszáma megfelel az akkumulátor adalékként alkalmas technikai huminsav minőségi kívánalmainak.

A tatabányai szénből nyert peptizátum ugyan valamivel magasabb huminsavtartalmat és hidroxilszámot mutat, mint az átlagos szénminőség szerves anyaga, de összetétele nem áll feloldhatatlan ellentétben az eddigi tapasztalatokkal és az anyag kb. a borsodi, ill. a nógrádi Gusztáv aknai képződéstípusok elegyének tekinthető.

Az elmondottak alapján úgy véljük, hogy a szerves agyagásványok kiképződésében nemcsak a huminszármazékok, hanem a karboxilcsoportokat nem, vagy csak kis mennyiségben tartalmazó, de vízben jól oldódó polifenolszármazékok is szerepet játszhattak.

A szénülésfok-változás hatása

Szénülésfok szempontjából a vizsgált szenek az alábbi sorrendbe állíthatók:

Gyöngyösvonta, Borsod, Tatabánya, Nógrád G. A., Pécs-vasas.

A szénülésfok-változás hatása legfeltűnőbb a szervesetlen ásványianyag : szervesanyag arányának változásában. Ez az arány

a visontai lignitnél	1:2
a borsodi és tatabányai szénél	2:1
a nógrádi G. A.-nál	3:1
a Pécs-vasasinál	1:1

A szerkezeti szempontból még részletesen nem vizsgált kisbalatoni tőzeg esetében az arány kb. 1:4, tehát nyilvánvaló, hogy a szénülési folyamatok során az idősebb barnaszén stádiumig a peptizálható fázisban a szervesanyag-hányad előbb rohamosan, majd lelassulva folyamatosan csökken.

Ez a változás összhangban áll a szénülési folyamatokról fennálló ismereteinkkel, miszerint a szénülés folyamán egyrészt víz és CO₂ lehasadás következtében szervesanyag-vesztés lép fel, másrészt a molsúly-növekedéssel járó reakciók következtében az oldékonyság csökken. Az egyetlen feketeszénminta alapján úgy látszik, hogy a szénülés későbbi szakaszában a szervesanyag további csökkenése mellett a szervesetlen hányad mobilizációja is nagy szerepet játszik.

Úgy tűnik, hogy a szénülésfok az elérhető peptizátum koncentrációját is befolyásolja. Itt a maximumot a közepesen szénült feketeszének

mutatják és mind a fiatalabb szenek, ill. tőzegek, mind az idősebb barna szenek és fekete szenek felé a koncentráció csökken.

Peptizátum-szuszpenziók reológiai viselkedése

A peptizátum-szuszpenziók reológiai sajátosságát Stormer- és Fann-féle viszkoziméterekkel mértük. Egy esetben, a Gúsztvár aknai szénből készült peptizátumnál a Marschalkó-féle reo-viszkoziméterrel a folyáskörbét is felvettük [1].

A vizsgálati értékeken túlmenően a suszpenziók szemmel láthatóan is különleges reológiai tulajdonságokkal rendelkeznek: állás közben 8—15% koncentrációban teljesen besűrűsödnek, egyesek kocsonyává, mások pasztává válnak. De rázás közben ismét elfolyósodnak, tehát tixotropikus jelenséget mutatnak. Ipari szempontból e tulajdonságoknak nagy jelentőséget tulajdonítunk.

Kiemelendő egy jellegzetes tulajdonság, amellyel a peptizátumok viselkedése magyarázható: feltevésünk szerint aránylag csekélyebb molekulanagyság és gömbalakú forma. Ugyanis a vízben való oldhatóság erősen határt szabhat a molekula nagyságának. Erre világosan utalnak a peptizátum kocsonyák és paszták viszkozitásának aránytalan és az agyagásvány suszpenzióknál eddig nem tapasztalt csökkenése a multimixeres keveréssel. Az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt nagykanizsai laboratóriuma az alábbi megállapítást közölte:

Nógrádi G. A.
peptizátum-
viszkozitás

5 perces rázás	21 cP
5 perc multimixeres keverés	5,2 cP

Az eddig végzett vizsgálatok szerint a Stormer viszkoziméter a legnagyobb viszkozitás értéket (140cP) a kisbalmi tőzegnél adta, barnaszenekeknél 20—60 cP között ingadozik és fekete-szennél 11 cP-re csökken. A Fann-féle viszkoziméter tőzegnél és feketeszennél a legkisebb (6,5 ill. 5,5 cP) és idősebb nógrádi szenekeknél szolgáltatja a legnagyobb értékeket.

Úgy tűnik, hogy a kaolinbázisú szerves agyagásványok kisebb, a montmorillonitbázisúak nagyobb viszkozitást, ill. mozgásellenállási értékeket mutatnak.

Dúsított szenek minősége

A dúsított szenek sokkal heterogénebbek, mint a peptizátumok, amelyek erélyes mechano-kémiai behatás, hőhatással elért peptizáció, tehát egy kiszűrés révén állíthatók elő.

A dúsított szénrészeknél található a szennyező ásványok, a reakcióban részt nem vett alumíniumhidroszilikátok, a tiszta szénhidrogének is. A peptizálással jelentékeny mennyiségű alumíniumhidroszilikátok kerülnek a peptizátumba, tehát lényeges széndúsulás állhat elő. Megvizsgáltuk, lehet-e további széndúsulást elérni azáltal, hogy a dúsított szenekeket fajsúly szerint osztályozzuk.

Nógrádi G. A., borsodi és tatabányai aknaszenekből, továbbá nógrádi szeptember 6. aknában található vitritből indultunk ki. A vitrit néhány mm vastag rétegekben fordul elő, ezeket kézzel elkülönítettük. Az eredményeket a 3. táblázatban foglaltuk össze.

A vitrit elég nagy hamutartalmú volt, 16,8% peptizátumot adott. Dúsított szeneből 1,25 fajsúlynál kisebb részt nem lehetett elkülöníteni. Ugyancsak kevés +1,55 fajsúlyú anyagot tar-

3. táblázat

Sor- szám	Minta jele	Eredeti szenek				Hamu %	Dúsított szén									
		Hamu %	Pepti- zált %	Dúsít- tott szén %	Pepti- zált hamu %		—1,25 meny- nyiség %	—1,35 hamu %	—1,45 meny- nyiség %	—1,45 hamu %	—1,55 meny- nyiség %	—1,55 hamu %	+1,55 meny- nyiség %	+1,55 hamu %		
1.	Nógrádi Sz. A.	58,5	49,5	50,5	77,3	31,6	0	4,3	4,37	41,4	10,3	51,0	13,9	49,0	50	
2.	Borsodi	39,6	43,0	57,0	56,7	28,5	0	0	—	2,25	9,7	9,68	15,1	80,3	35,8	
3.	Tatabányai	46,2	68,0	32,0	65,2	19,5	0	0	—	6,9	11,45	20,4	17,8	79,6	39,8	
4.	Nógrádi szept. 6.															
/	A vitrit	19,7	16,8	83,2	53,2	15,8	0	35,5	3,37	69,3	5,65	93,6	10,3	62	50,0	

talmazott. Az aknaszén-minták sem adtak —1,25 fajsúlyú részeket. —1,35 fs részt csak a nógrádi G. A. mintából lehetett elválasztani igen kis mennyiségben. —1,45 fajsúlynál a nógrádi 41,4%-ot tartalmazott, de már 10% hamuval, a borsodi csak 2,2%-ot, ugyancsak 10% hamuval.

Megállapíthatjuk, hogy az aknaszenekből 2% hamuval nem lehetett szénanyagot leválasztani. Tehát a szerves anyag csaknem teljes mértékben reagált a hidroszilikátokkal.

A 2. táblázat b) része szerint azonos szénülési fokban sem az eredeti szénminták, sem elkülönített termékeik (peptizátumok, dúsított szén-

részek) egymás között lényeges különbséget nem tüntetnek fel a kémiai összetétel tekintetében.

Elektronmikroszkópos felvételek

A szénpeptizálásokkal kapcsolatban már két alkalommal mutattunk be elektronmikroszkópos felvételeket [1]. Ez alkalommal a jelenleg vizsgált szénminták szénülés szempontjából két szélsőséges tagjának, a visontai lignitpor és a pécsi-vasasi szén peptizációs termékeinek a felvételeit ismertetjük.

1. ábra.
Visontai lignitpor peptizátum

Az 1. ábrán a visontai peptizátum felvételén sok, a montmorillonitra jellemző pelyhes részt láthatunk és emellett jelentős határozott szélű szemcséket is. Az 1/c táblázatban a röntgen szerint sok a montmorillonit, 5⁰/₀ a kaolin és sok amorf részre lehet következtetni. Az amorf rész az 1 b táblázat szerint ugyancsak alumíniumhidroszilikát lehet, mert a valódi ásványi tartalomra vonatkozó elemzés tipikus az alumíniumhidroszilikátra. A 2. ábra szerint a dúsított szén sokkal durvább szemcséket tartalmaz és a röntgen szerint 50⁰/₀ a kvarc és kb. 25⁰/₀ az agyagásvány és földpát.

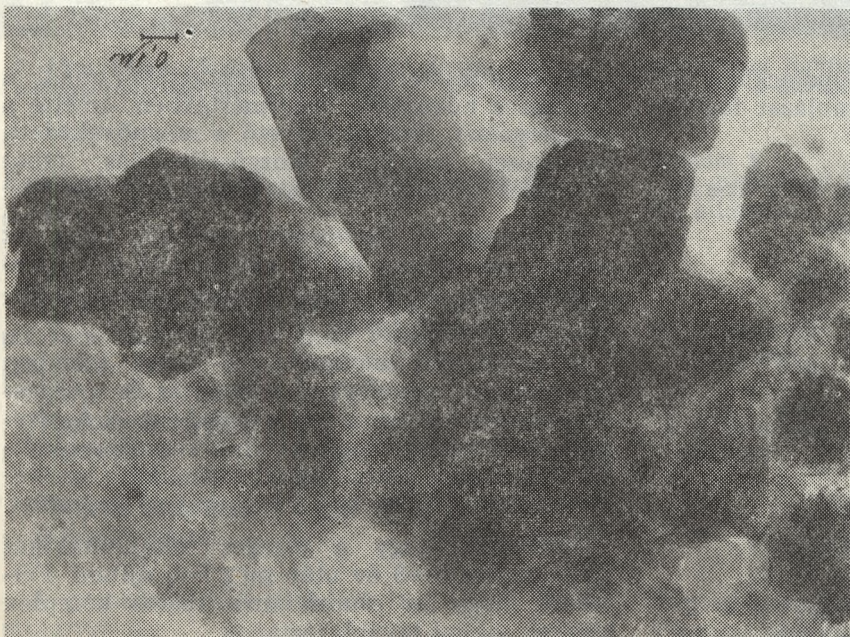
A pécsi-vasasi peptizátum — a 3. ábra szerint — áttetsző kristályos lemezeket tartalmaz, a röntgen szerint illit és kaolin. A jelenté-

keny K_2O az illetet erősíti meg. A 4. ábra szerint a dúsított szén lényegesen durvább szemcséjű.

Termostabilitás vizsgálata

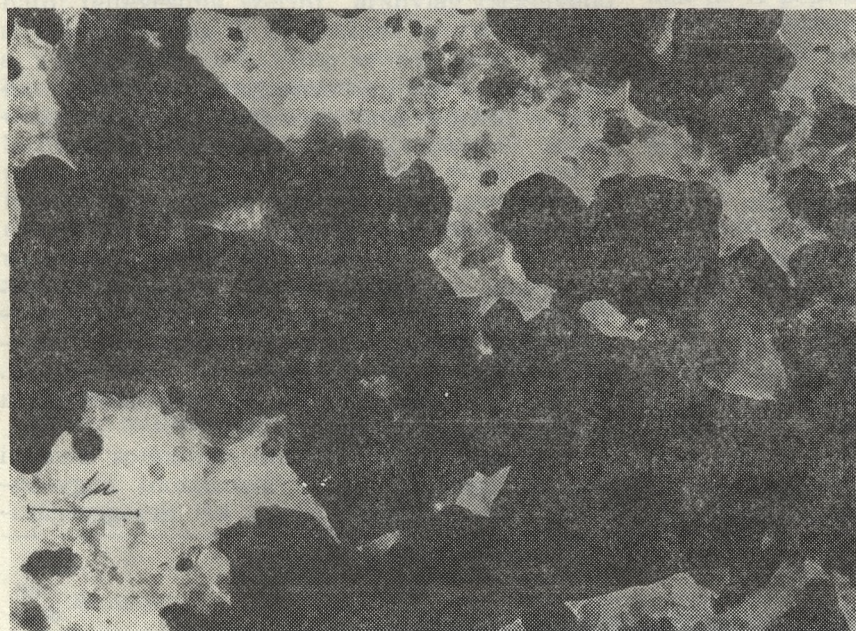
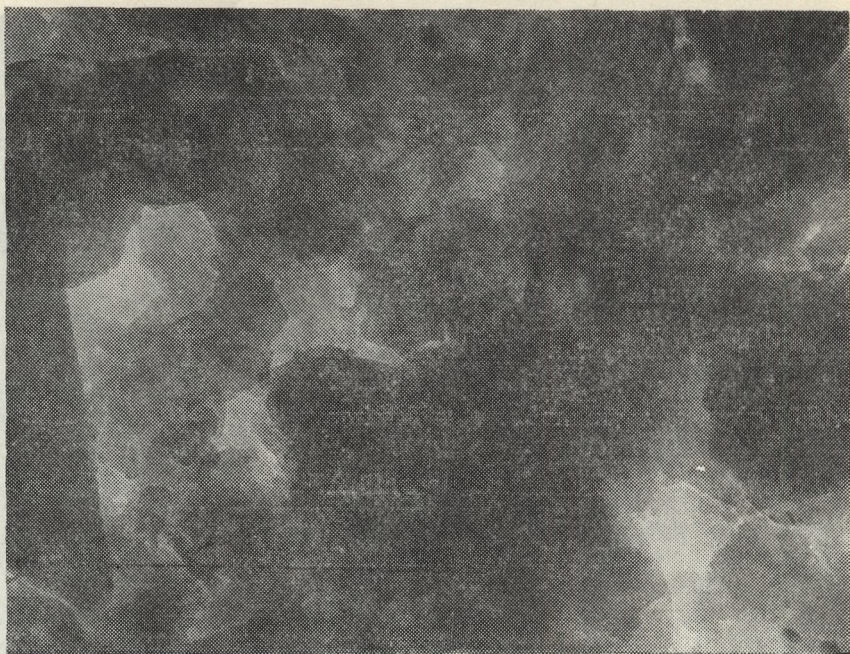
A szén peptizátumok és dezaggregátumok öblítőiszap javítására való felhasználásával kapcsolatban fontos volt a termostabilitás vizsgálata. Kétfajta dezaggregátumot választottunk. Az egyik a nógrádi 64⁰/₀ hamutartalommal, a másik a kisbalatoni tőzeg [11].

A nógrádi alumíniumhidroszilikátos ásványi anyagot tartalmazott, a kisbalatoni nagyobb-részt kalciumhumát volt. A két dezaggregátu-

2. ábra.
Visontai lignitpor dúsított szén

3. ábra.
Pécsi vasasi szén peptizátum

4. ábra.
Pécsi vasasi szén dúsított szén

mot 8 óra hosszat 180 °C-on acélpalackban tartottuk. Az eredményeket a 4. táblázat foglalja össze.

4. táblázat

Hőkezelés előtti vizsgálat Hőkezelés utáni vizsgálat

Nógrádi szorospatoki akna

Látszólagos viszkozitás 25 °C-nál, cP	17,5	80
Plasztikus viszkozitás cP	13,5	13
Bingham folyáshatás dyn/cm ²	64,8	64,3
Mozgásellenállás 10 s után dy/cm ²	110,4	249,6
10 min után dyn/cm ²	240,0	312,0

Kisbalatoni tőzeg

Látszólagos viszkozitás cP	87	38
Plasztikus viszkozitás cP	62	30
Mozgásellenállás 10 s után dyn/cm ²	480	192
10 min után dyn/cm ²	355	129,6

A nógrád-szorospataki dezaggregátumnál a nyomásos hőkezelés nagymértékben emelte a diszpergálást. Ezáltal érthető a megnövekedett, lényegesen nagyobb mozgásellenállás, tehát a tipikus tixotropikus tulajdonságok jelenléte.

Mindenesetre figyelembe veendő, hogy az eddig maximálisan 80 °C-nál történő dezaggregálások nem tárják fel a komplex aggregátumokat a lehetséges fokig.

A kisbalatoni kalciumhumát ezzel szemben szerkezetileg összetört a viszkozitás és mozgásellenállások értékei a felére csökkentek. A vizsgálat arra mutat, hogy az alumíniumhidroszilikátos komplex kötés sokkal ellenállóbb szerkezetet biztosít, mint egy kalciumos só kapcsolat.

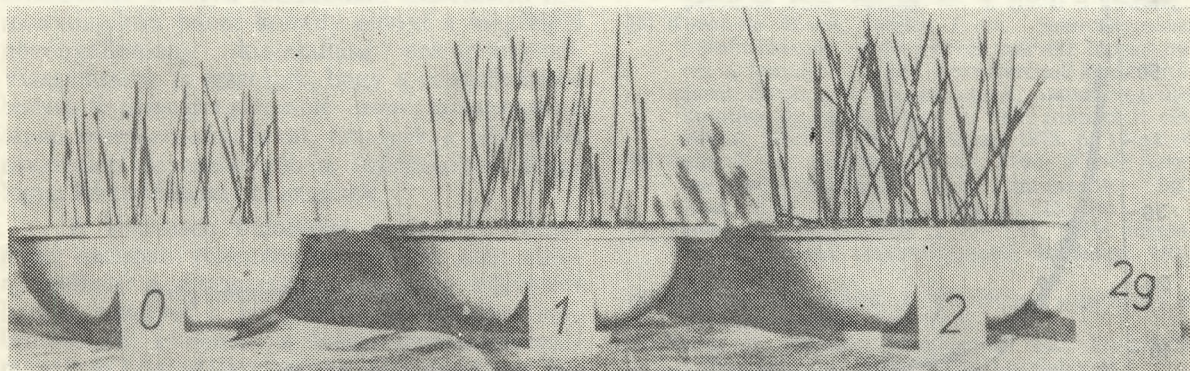
Ismeretes, hogy a tőzeges talajjavításokat Kégl szerint 6—8 év után meg kell újítani. Feltehető, hogy az alumíniumszilikátos komplex kötések sokkal tovább tartanak.

Serkentőhatás vizsgálata

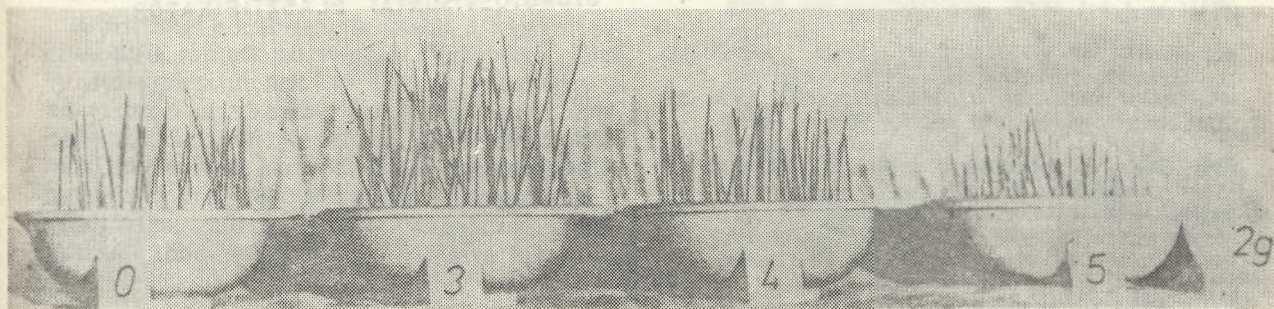
A szén peptizátumok és dezaggregátumok többek között a mezőgazdaságban volnának felhasználhatók. Ebből a szempontból elsőrangú feladat annak tisztázása, hogy a termőtalajba vitt szénből származó szerves alumíniumhidroszilikátos komplexek nem késleltetik, nem károsítják-e a magvak csiraképességét, a fejlődő csiranövényt. A Központi Földtani Hivatal két alkalommal is lehetővé tette, hogy az MTA Agrokémiai Intézetében az átadott kisbalatoni tőzeg, nógrádi Gusztáv aknai és szorospataki bánya szenek, továbbá a gyöngyösvisontai lignitpor dezaggregátumait fenti szempontból megvizsgál-

ják. Megállapították, hogy „a dezaggregátumok nagyobb mennyisége (10 g/m²) a legtöbb esetben késleltette a növekedést. Erőteljes serkentő hatást csak a kisbalatoni tőzeg peptizátumával nyertek, ez volt az egyetlen, mely mind 2 g/m², mind 10 g/m² mennyiségben egyformán igen előnyösen hatott.” (5. ábra: 1. sz. minta nógrád-szorospataki, 2. sz. minta kisbalatoni tőzeg peptizátuma.)

A gyöngyösvisontai lignitpor dezaggregátum (6. ábra 3. sz. minta) kis adagolásban a csirázásra és a növények fejlődésére jó hatással volt. A 4. és 5. sz. minták, a gyöngyösoroszi minták, adalékokat tartalmaztak: solakrolt, bentonitot és már kevésbé voltak jók a csirázásra [12].

5. ábra. Nógrádszorospataki peptizátum (1), kisbalatoni tőzeg peptizátum (2) hatása a csirázásra és csiranövények fejlődésére

6. ábra. Gyöngyösvisontai lignitpor dezagg. (3), gyöngyösvisontai lignitpor dezagg. + 1,8% Solacról (4), gyöngyösvisontai lignitpor dezagg. + 10% bentonit (5) hatása a csirázásra és csiranövények fejlődésére

Peptizátumra és dezaggregátumra jellemző adatok

A Jate Kolloidkémiai Tanszéke az alábbi két mintára néhány jellemző vizsgálatot végzett [13]:

Nógrád-szorospataki peptizátum	+1% Na ₂ CO ₃
Visontai lignitpor dezaggregátum	+1% Na ₂ CO ₃

A granulometriai görbéket a 7. és 8. ábrán mutatjuk be.

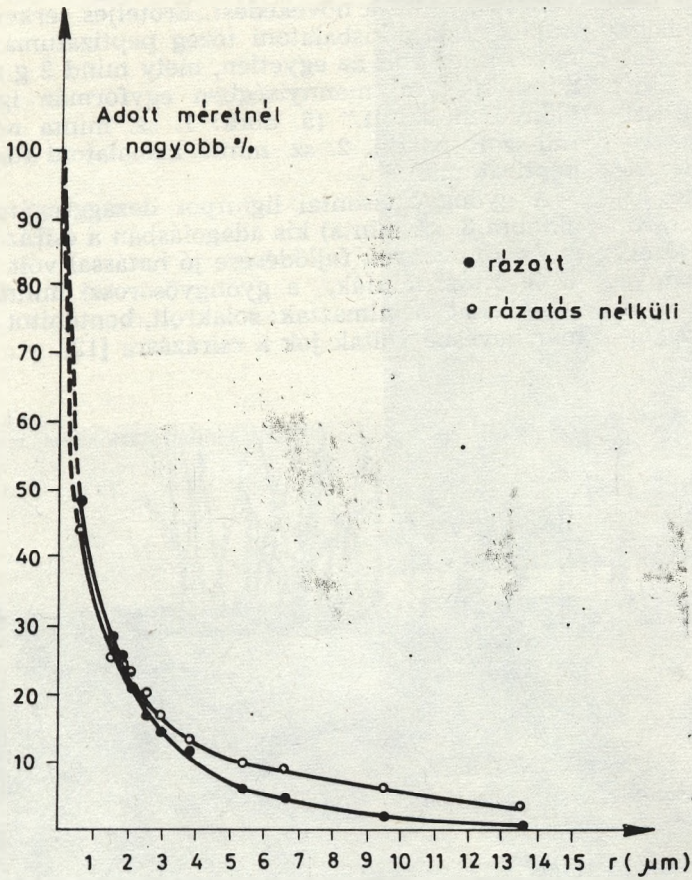
A görbékől kiemeltük a gyakorlatban szokásos adatokat:

	Nógrád-szorospataki peptizátum	Visontai lignitpor dezaggregátum
20 mikronnál nagyobb	6% 2% rázott	46% 38% rázott
2 mikronnál kisebb	63% 65% rázott	30% 40% rázott

Fajlagos felület BET-érték, m²/g

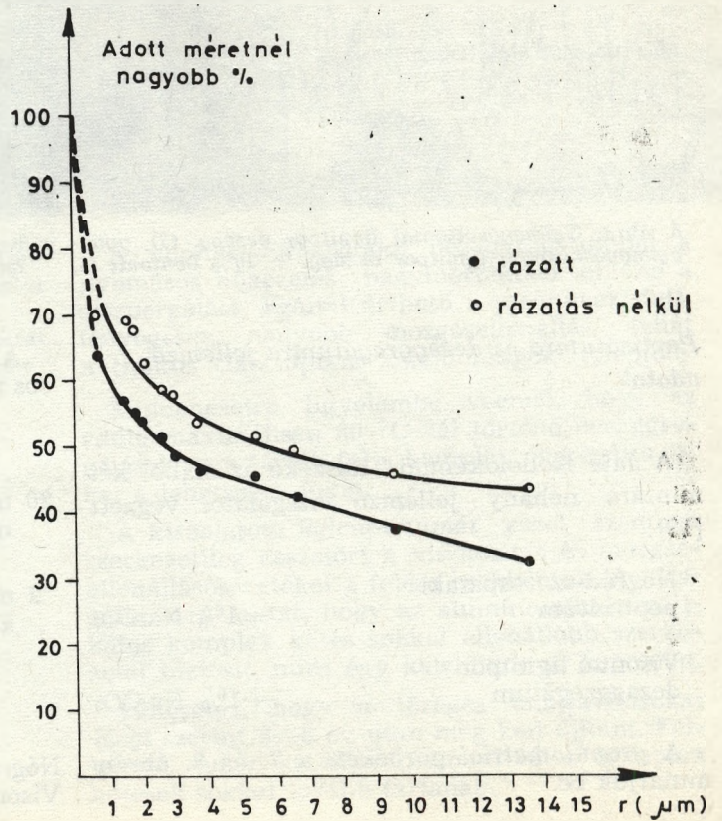
Nógrád-szorospataki peptizátum	18,9
Visontai dezaggregátum	8,2

NÓGRÁDSZOROSPATAKI PLASZTIFIKÁTOR

7. ábra. Granulometriai görbe

GYÖNGYÖSVISONTAI PLASZTIFIKÁTOR

8. ábra. Granulometriai görbe

Nógrád-szorospatoki peptizátum	67,8
Visontai dezaggregátum	103

Gyakorlati felhasználás

Az Agrokémiai Intézet szerint „összefoglalva megállapítható, hogy a dezaggregátumok kisebb adagban egyáltalán, nagyobb adagban is csak bizonyos esetekben gátolják a csíranövények fejlődését. Ezzel szemben különösen a tőzgeből készített dezaggregátum hatására kedvező kezdeti fejlődése figyelhető meg, ami elsősorban szintén a szélsőséges ökológiai körülményekkel rendelkező, könnyű mechanikai összetételű homoktalajokon jelent komoly előnyt a megfelelő növényállomány kialakulása szempontjából. Vizsgálataink is igazolják, hogy a rendelkezésre bocsátott dezaggregátumok nem tartalmaznak olyan mérgező anyagokat, amelyek a növények zavartalan anyagcseréjében, fejlődésében, fiziológiai károsodásokat okoznának.

... A közvetlen fiziológiai hatásokon túlmenően azonban véleményünk szerint nem elhanyagolható a dezaggregátumok azon közvetett hatása, amelyet a talajfelszín mechanikai stabilitásának, színének, a talaj nedvességforgalmának és hógazdálkodásának befolyásolásán keresztül gyakorolnak a tápanyagdinamikára, a növényi tápanyagok felvehetőségére, illetve a természetett növényzet, vagy természetes növényzet növekedésére, fejlődésére, anyagcsere-folyamataira.”

A jelenlegi körülmények között a leggazdaságosabbnak mutató visontai lignitporra, illetve dezaggregátumára az Intézet véleménye a következő: „a visontai dezaggregátum a morzsaképződést igen jól növeli, a mérsztelen homokfrakciókra is kedvező hatást gyakorolt. Homokfrakciókból több-kevesebb aggregátuma jó vízállóságot mutat, míg a vizsgálatokhoz felhasznált többi talajból, a hatására képződött

morzsák elég jó regenerálhatóságot mutatnak, de nem vízállóak.” [14]

A szénkémiaival foglalkozó részek dr. Takács Páltól származnak, a támogatásért köszönetemet fejezem ki.

IRODALOM

- [1] Barna J.: Szerves agyagásványok a magyar kőszekben. Földtani Kutatás, XVII. évf. 1—2. sz. (1974) p: 55—62.
Barna, J.: Natural organo-clay complexes in Hungarian coals. Publ. Hung. Min. Res. Inst., Budapest, 1975. No. 18. p: 269—281.
- [2] Ward, G. R.: Isolation of mineral matter from Australian bituminous coals using hydrogen peroxide. Fuel, Vol. 53. No. 7. (1974) p: 220—221.
- [3] Kovatsits M.-né, Landes T.-né: Szabványosított huminelemzési módszerekkel szerzett tapasztalatok a humuszhozókat kataszterének összeállításáról. Ásványi humuszhozók, humuszvegyület kutatása és hasznosítása. A VIII. Szénankét előadásai, MKE kiadás, Budapest, 1972. p: 137—146.
- [4] Balla T.-né, Kovatsits M.-né, Szűcs Z.-né: Szén-szerkezet-vizsgálatok újabb módszerei. BKI Közl., XIII. évf. 2. sz. (1969) p: 213—225.
- [5] Takács P.: Tájékoztató a 21—7/74. KFH megbízás szénkémiai vonatkozásairól. Budapest, 1974. szeptember.
- [6] Schnitzer, M., Khan, S. W.: Humic substances in the environment. New York, 1972.
- [7] Barna J.: Kutatási zárójelentés. BKI 21—7/1974. I. Beszámoló az 1974. I—III. negyedéről.
- [8] Barna J.: Kutatási zárójelentés. BKI 21—7/1974. II. Beszámoló az 1974. IV. negyedéről.
- [9] Soós L.: A melanorezinit kőszénkémiai és kőzettani vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.
- [10] Korbuly J., Takács P.: Humuszhozók lebontása elektrokémiai redukció útján. BKL BANYÁSZAT, 106. évf. BKI Közl. XVII. évf. 1. sz. (1973) p: 50—55.
- [11] Barna J., Takács P., Kakásy Gy.-né: Kutatási zárójelentés. 21—7/75. sz. BKI, 1976. március.
- [12] MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézet: Jelentés a KFH részére 1975. évben végzett megbízásos munkáról.
- [13] SZIKKTI: Kutatási zárójelentés, V—4627., 1976. Jate beszámoló jelentés, 1976. december.
- [14] MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézet: Jelentés a KFH részére 1976—1977. évben végzett megbízásos munkáról.